

Paweł Olszewski

"Kwestia ukraińska" w polityce Francji od schyłku 1917 r. do kwietnia 1919 r.

Piotrkowskie Zeszyty Historyczne 12/1, 76-94

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Paweł Olszewski
(Instytut Historii Filia UJK,
Piotrków Trybunalski)

„KWESTIA UKRAIŃSKA” W POLITYCE FRANCJI OD SCHYŁKU 1917 R. DO
KWIETNIA 1919 R.

Zasadniczym tematem artykułu jest przedstawienie stanowiska rządu Francji wobec problemu niepodległości Ukrainy, w okresie od proklamowania powstania Ukraińskiej Republiki Ludowej w listopadzie 1917 r. do wycofania wojsk francusko-greckich z południowej Ukrainy w kwietniu 1919 r. Francja, a także jej sojuszniczka Wielka Brytania, była zainteresowana sytuacją na Ukrainie ze względu na jej znaczenie surowcowe, a zwłaszcza w związku z olbrzymią rolą tego regionu jako „spichlerza” Rosji. Ponadto rząd francuski i brytyjski obawiały się, że Ukraina może znaleźć się pod władzą Rosji bolszewickiej, wzmacniając w ten sposób jej potencjał gospodarczy. Wycofanie oddziałów francusko-greckich z Odessy i Sewastopola zamknęło pierwszy etap ingerencji mocarstw Ententy w wojnę domową na południu Rosji i zakończyło fiaskiem próbę bezpośredniej ingerencji Francji w stosunki wewnętrzne na Ukrainie. Celem artykułu jest także przedstawienie przeobrażeń w polityce Francji wobec kwestii ukraińskiej, które doprowadziły do ingerencji zbrojnej tego mocarstwa na południu Ukrainy. Problematyka ta była ważnym elementem polityki państw Ententy wobec wojny domowej w Rosji i dlatego wydaje się być godna uwagi.

Pojawiające się po rewolucji lutowej tendencje niepodległościowe na Ukrainie, po przewrocie bolszewickim w Piotrogradzie, doprowadziły do proklamowania 20 listopada 1917 r. w Kijowie Ukraińskiej Republiki Ludowej (URL), obejmującej tereny na prawym brzegu Donu. Na czele URL stała Ukraińska Centralna Rada i Sekretariat Generalny. Państwo to uznawało się za część federacyjnej Republiki Rosyjskiej, nie zrywając całkowicie swoich związków z Rosją¹.

Rząd bolszewickiej Rosji nie uznał niepodległości Ukrainy. 25 grudnia 1917 r. w Charkowie proklamowano powstanie Ukraińskiej Republiki Radzieckiej i stworzono marionetkowy rząd bolszewicki, tzw. „Sekretariat Ludowy”. Do początku stycznia 1918 r. wojska bolszewickie zajęły tereny wschodniej Ukrainy i rozpoczęły przygotowania do ataku na URL².

Sytuację URL komplikowało zagrożenie z zachodu ze strony wojsk Państw Centralnych, które stopniowo zajmowały obszary dawnej Rosji carskiej. Ponadto na terenach kozackich nad Donem, w grudniu 1917 r. zaczęły tworzyć się załążki Armii Ochotniczej – formacji „białych” – która nie uznawała niezależności Ukrainy od Rosji³.

Proklamowanie powstania URL, której władze nie uznały rządu bolszewickiego w Piotrogradzie i nadal uznawały się za część demokratycznej, antybolszewickiej Rosji spowodowało duże zainteresowanie rządów Francji i Wielkiej Brytanii sytuacją na Ukrainie. Wynikało to także z przekonania polityków francuskich i brytyjskich, że siły zbrojne URL, powstająca nad Donem Armia Ochotnicza oraz przebywające w pobliżu Kijowa oddziały Korpusu Czesko-słowackiego można wykorzystać do walki przeciwko bolszewikom oraz Państwom Centralnym.

Szczególnie duże zainteresowanie przeobrażeniami politycznymi w Kijowie prezentował rząd francuski. Znaczny wpływ na stanowisko władz w Paryżu wobec wydarzeń w Kijowie

¹ W. Mędrzecki, *Niemiecka interwencja militarna na Ukrainie w 1918 roku*, Warszawa 2000, s. 29; J. J. Bruski, *Petlurowcy. Centrum Państwowe Ukraińskiej Republiki Ludowej na wychodźstwie (1919-1924)*, Kraków 2000, s. 37; S. Szajdak, *Polsko-ukraiński sojusz polityczno-wojskowy w 1920 roku*, Warszawa 2005, s. 17.

² J. J. Bruski, *op.cit.*, s. 38-39.

³ G. A. Brinkley, *The Volunteer Army and Allied Intervention in a South Russia 1917-1921. A Study in Politics and Diplomacy of the Russian Civil War*, Notre Dame 1966, s. 15-17.

miał raport dotyczący sytuacji na Ukrainie, który został przygotowany przez Jeana Pélissiera, znanego francuskiego dziennikarza, zajmującego się już przed I wojną światową sytuacją mniejszości narodowych w Rosji⁴. Został on wysłany latem 1917 r. przez Josepha Noulens'a, ambasadora francuskiego w Piotrogradzie do Kijowa, jako nieoficjalny wysłannik ambasady francuskiej, aby zebrać informacje na temat rozwijającego się ukraińskiego ruchu narodowego. J. Pélissier przebywał w Kijowie od 16 sierpnia do 7 września 1917 r. W trakcie pobytu nawiązał kontakty z najwybitniejszymi działaczami ukraińskimi istniejących już w tym czasie na Ukrainie lokalnych organów władzy autonomicznej. Rozmawiał m.in. z Mychajło Hruszewskim, przewodniczącym Centralnej Rady, pełniącej rolę ukraińskiego parlamentu, Wołodymyrem Wynnyczenko, prezesem Sekretariatu Generalnego, organu wykonawczego Centralnej Rady oraz Symonem Petlurą, kierującym Sekretariatem Spraw Wojskowych⁵.

Efektom pobytu J. Pélissiera w Kijowie był obszerny raport, który przygotował 15 września 1917 r., po powrocie do Piotrogradu. W jego konkluzji znalazło się stwierdzenie, że przywódcy ukraińskiego ruchu narodowego nie chcieli opuścić Rosji i stworzyć niepodległej Ukrainy. Natomiast byli zwolennikami jej pozostania w ramach Rosji tworzącej federację narodów. Według J. Pélissiera ukraiński ruch narodowy nie był ruchem separatystycznym, ale miał wyłącznie autonomiczny charakter. Ponadto nie był inspirowany z zewnątrz przez Austro-Węgry lub Niemcy, lecz wynikał z poglądów działaczy ukraińskich⁶. W raporcie J. Pélissier wskazywał także, że ukraińska Centralna Rada była najważniejszą siłą zdolną do odbudowy porządku nie tylko na południu Rosji, ale mogła także odegrać rolę ośrodka, przy pomocy którego można byłoby przywrócić stabilność na terenie całej Rosji. Dlatego proponował stworzenie w Kijowie specjalnej placówki francuskiego wywiadu wojskowego i politycznego. Oprócz zbierania informacji na temat sytuacji na Ukrainie, prowadziłyby ona propagandę na rzecz państw Ententy, aby wywierać wpływ na działalność ukraińskiej Centralnej Rady oraz za jej pośrednictwem kształtować profrancuską i prozachodnią postawę wśród 2,5 mln ukraińskich żołnierzy i 25 mln mieszkańców Ukrainy⁷.

Proponowane przez J. Pélissiera poparcie przez rząd francuski dla działalności ukraińskiej Centralnej Rady spotkało się początkowo ze sprzeciwem ambasadora J. Noulens'a. Obawiał się on, że poparcie to może oznaczać osłabienie pozycji Rządu Tymczasowego w Piotrogradzie. Poza tym francuski dyplomata uważał, że działacze Centralnej Rady byli proniemieccy. Dlatego dopiero 28 października 1917 r. Noulens wysłał raport Pélissiera do Paryża, który dotarł 19 listopada do francuskiego Ministerstwa Spraw Zagranicznych. W komentarzu do raportu J. Noulens stwierdził, że nadmierna autonomia lokalna na Ukrainie będzie szkodzić utrzymaniu jej związków z Rosją⁸.

Jednak przewrót bolszewicki w Piotrogradzie, a następnie powstanie URL spowodowały, że J. Noulens musiał zweryfikować swoje poglądy na temat ruchu ukraińskiego. W telegramie z 29 listopada 1919 r. ambasador francuski wskazywał na konieczność udzielenia przez Francję pomocy finansowej i technicznej rządowi w Kijowie przy tworzeniu ukraińskiej armii. Uważał, że przy pomocy przede wszystkim Ukraińców można odbudować porządek w Rosji

⁴ S. de Gasquet, *La France et les mouvements nationaux ukrainiens*, [w:] *Recherches sur la France et le problème des Nationalités pendant la Première Guerre Mondiale (Pologne, Ukraine, Lithuanie) sous la direction de G. H. Soutou*, Paris 1995, s. 115-116.

⁵ W. Kosyk, *La politique de la France à l'égard de l'Ukraine (mars 1917-février 1918)*, Paris 1981, s. 103; S. de Gasquet, *op. cit.*, s. 122; J. J. Bruski, *op. cit.*, s. 32-34.

⁶ G. H. Soutou, *Jean Pélissier et l'Office Central des Nationalités, 1911-1918: un agent du Gouvernement Français auprès des nationalités*, [w:] *Recherches sur la France et le problème des Nationalités pendant la Première Guerre Mondiale (Pologne, Ukraine, Lithuanie) sous la direction de G. H. Soutou*, Paris 1995, s. 27.

⁷ G. H. Soutou, *op. cit.*, s.27; S. de Gasquet, *op. cit.*, s. 122.

⁸ W. Kosyk., *op. cit.*, s.108; G. H. Soutou, *op. cit.*, s. 27.

oraz utrzymać Rosję po stronie państw Ententy w toczącej się wojnie⁹.

Po przewrocie bolszewickim pojawiło się niebezpieczeństwo zawarcia przez rząd W. Lenina separatystycznego pokoju z Państwami Centralnymi. Ponadto utrzymanie frontu wschodniego wydawało się w dużym stopniu zależeć od prozachodniej postawy Ukraińców. Dlatego po proklamowaniu powstania URL, rząd francuski postanowił wysłać do Kijowa francuską misję wojskową, aby nawiązała kontakty z władzami URL.

Jednak decyzja o jej wysłaniu nie została podjęta pod wpływem raportu J. Pélistiera i depeesz J. Noulens'a, ale przede wszystkim w wyniku korespondencji, jaką prowadził gen. Henri Berthelot, szef francuskiej misji wojskowej w Rumunii z francuskim Ministerstwem Wojny. Gen. Berthelot wskazywał już 19 listopada 1917 r., a więc dzień przed proklamowaniem URL, że ze względu na przewrót bolszewicki w Piotrogradzie bardzo ważne będzie podtrzymanie profrancuskich sympatii wśród władz ukraińskich i utrzymanie antyaustriackiego nastawienia Ukraińców. Po powstaniu URL, gen. Berthelot w kolejnej depeeszy 24 listopada 1917 r. wskazał, że władze francuskie robiły błąd, ignorując ruch ukraiński¹⁰.

Pod wpływem tych sugestii rząd w Paryżu wyraził zgodę na wysłanie przez gen. H. Berthelota do Kijowa specjalnej misji wojskowej, która miała nawiązać kontakty z władzami ukraińskimi. Na czele misji stanął gen. Georges Tabouis, który był wcześniej przedstawicielem Francji przy dowództwie armii rosyjskiej na południu Rosji. Gen. Tabouis był bezpośrednio zależny od gen. Berthelota dowódcy wojskowej misji francuskiej w Rumunii oraz od francuskiego Ministerstwa Wojny. Misja gen. Tabouisa miała mieć bardzo ograniczony charakter. Została wysłana pod pretekstem omówienia z władzami w Kijowie dostaw ukraińskiej żywności dla oddziałów alianckich w Rumunii. Natomiast działania polityczne tej misji miały być ograniczone do omówienia sprawy utrzymania porządku wewnętrznego na Ukrainie. Generalnie należało uniknąć wrażenia, że rząd francuski ma zamiar ingerować w wewnętrzne sprawy Ukrainy jako części Rosji¹¹.

Misja gen. Tabouisa przybyła do Kijowa 3 grudnia 1917 r. Natomiast 6 grudnia 1917 r. w stolicy Ukrainy zjawiał się ponownie Jean Pélistier, który po raz kolejny został wysłany przez Noulensa. Przed wysłaniem Pélistiera do Kijowa Noulens próbował uzyskać zgodę francuskiego Ministerstwa Spraw Zagranicznych, aby mógł on nawiązać nieoficjalne kontakty z rządem ukraińskimi jako reprezentant rządu francuskiego. Jednak nie uzyskał w tej sprawie instrukcji z Paryża¹². Dlatego przynajmniej formalnie wyjazd Pélistiera do Kijowa miał charakter misji informacyjnej.

Jednak Pélistier nie ograniczył się do zbierania aktualnych informacji na temat sytuacji w Kijowie i na Ukrainie, ale odnowił kontakty z najważniejszymi działaczami ukraińskimi, które nawiązał już trakcie pierwszego pobytu w Kijowie. Duża aktywność polityczna Pélistiera w Kijowie doprowadziła do jego konfliktu z gen. Tabouis, który uważał się za jedynego reprezentanta Francji w Kijowie. Konflikt między gen. Tabouis i Pélistierem wynikał także z różnych stanowisk wobec kwestii dalszej polityki Francji wobec Ukrainy.

Pélistier uważał, że Francja powinna oficjalnie uznać niepodległość Ukrainy. Takie stanowisko wynikało z jego rozmów z politykami ukraińskimi. M.in. uzyskał on zapewnienie od Wołodymyra Wynnyczenko, prezesa Sekretariatu Generalnego Ukraińskiej Centralnej Rady, że Ukraina była gotowa współpracować z Aliantami w walce przeciwko bolszewikom i aby utrzymać front przeciwko Państwom Centralnym¹³.

⁹ W. Kosyk, *op. cit.*, s. 142; S. de Gasquet, *op. cit.*, s. 125.

¹⁰ W. Kosyk, *op. cit.*, s. 136-137; S. de Gasquet, *op. cit.*, s. 126.

¹¹ Ibidem, s. 126.

¹² Ibidem, s. 125.

¹³ G. H. Soutou, *op. cit.*, s. 28-29.

Zupełnie inne spojrzenie na relacje francusko-ukraińskie prezentował gen. G. Tabouis. Nie zwracał on większej uwagi na sytuację polityczną na Ukrainie, natomiast interesował się przede wszystkim militarnymi aspektami ewentualnej współpracy Francji z Ukrainą. Gen. Tabouis podzielał poglądy członków francuskiej misji wojskowej w Jassach, którzy uważali, że w związku ze złą sytuacją militarną w Rumunii, Ukraina może być obszarem, na który można byłoby wycofać z Rumunii wojska alianckie¹⁴. Dominacja aspektów militarnych w polityce Francji wobec Ukrainy u schyłku 1917 r. spowodowała, że 26 grudnia 1917 r. gen. Tabouis został mianowany przez rząd francuski „Commissaire de la République Française en Ukraine” (Komisarzem Republiki Francuskiej na Ukrainie)¹⁵.

Wyznaczenie gen. Tabouis na oficjalnego przedstawiciela Francji na Ukrainie wynikało także z przyjętego 23 grudnia 1917 r. porozumienia francusko-brytyjskiego na temat wspólnej polityki wobec sytuacji w Rosji. Na jego mocy postanowiono wspierać powstające w dawnej Rosji carskiej ośrodki antybolszewickie w ich walce przeciwko Rosji Radzieckiej. Między Wielką Brytanią i Francją podzielono strefy wpływów w Rosji. Mocarstwa miały pomagać powstającym w ich strefach wpływów antybolszewickim formacjom wojskowym. We francuskiej strefie znalazła się Ukraina, Besarabia i Krym, natomiast obszary nad Donem oraz Kaukaz objęła brytyjska strefa wpływów. Także w trakcie rozmów francusko-brytyjskich w Paryżu 23 grudnia 1917 r. obydwa rządy postanowiły dyskretnie wspierać Ukrainę, aby nie sprokocować bolszewików do podpisania separatystycznego traktatu z Niemcami. Gdyby jednak został zawarty traktat rosyjsko-niemiecki, to mocarstwa miały otwarcie poprzeć Ukrainę¹⁶.

Decyzja Francji o objęciu swoimi wpływami Ukrainy wynikała z przyczyn ekonomicznych i militarnych. 35% kapitałów francuskich zainwestowanych w Rosji przed I wojną było zaangażowanych w przedsięwzięcia gospodarcze na terenie Ukrainy. Ponadto rząd francuski chciał utrzymać front wschodni i dlatego musiał znaleźć nowego sojusznika, aby kontynuować tam wojnę. Zdaniem wojskowych i dyplomatów francuskich przed wszystkim URL i jej władze mogły wypełnić tę rolę¹⁷.

Mianowanie gen. Tabouis Komisarzem Republiki Francuskiej na Ukrainie spowodowało przekonanie części polityków ukraińskich, że Francja de facto uznała rząd URL. Sprzyjały temu działania samego generała, który dla podkreślenia znaczenia swojej misji i stanowiska tytułował siebie w kontaktach z władzami kijowskimi „Komisarzem Republiki Francuskiej przy rządzie Republiki Ukraińskiej”. Jednak według interpretacji francuskiego Ministerstwa Spraw Zagranicznych nie oznaczało to uznania rządu URL przez władze francuskie¹⁸. Brytyjczycy obawiając się nadmiernego wzmocnienia wpływów Francji na Ukrainie także wysłali do Kijowa swojego przedstawiciela. Był to John Picton Bagge, dawny konsul brytyjski w Odessie¹⁹.

Pomimo stwierdzeń przedstawicieli władz URL, że są oni zwolennikami utrzymania sojuszu z państwami Ententy, zagrożenie Ukrainy ze strony Rosji bolszewickiej w drugiej połowie grudnia 1917 r. skłoniło władze w Kijowie do rozpoczęcia rokowań pokojowych z rządami Państw Centralnych. 22 grudnia 1917 r. w Brześciu rozpoczęły się rokowania pokojowe

¹⁴ S. de Gasquet, *op. cit.*, s. 133-134.

¹⁵ W. Kosyk, *op. cit.*, s. 196-198; S. de Gasquet, *op. cit.*, s. 128-129.

¹⁶ Archives du Ministère des Affaires Étrangères, Nantes, Londres Ambassade 1914-1920, Série B, vol. 44; *Documents on British Foreign Policy. 1919-1939. First series (DBFP)*, vol. III, London 1949, s. 369-370; G. A. Brinkley, *op. cit.*, s. 27-28; S. de Gasquet, *op. cit.*, s. 127-128.

¹⁷ *Ibidem*, s. 128.

¹⁸ *Ibidem*, s. 128-133.

¹⁹ J. Reginia-Zacharski, *Sprawa ukraińska w polityce Wielkiej Brytanii w latach 1917-1923*, Toruń 2004, s. 57.

między przedstawicielami Rosji bolszewickiej i reprezentantami Państw Centralnych²⁰. Pojawiło się niebezpieczeństwo, że decyzje dotyczące również przyszłości Ukrainy będą podejmowane bez udziału reprezentantów URL, co będzie ze szkodą dla interesów ukraińskich.

Jednocześnie jeszcze przed rozpoczęciem rozmów z Państwami Centralnymi reprezentanci URL wywierali naciski na Pélissiera, aby państwa Ententy udzieliły pomocy Ukrainie, po to aby mogła przeciwstawić się Niemcom i Austro-Węgrom²¹. Jednak w istniejącej wówczas sytuacji wojskowej i politycznej mocarstwa zachodnie poza deklaracjami pomocy nie mogły udzielić żadnego realnego wsparcia zbrojnego Ukrainie.

4 stycznia 1918 r. delegacja ukraińskiego Sekretariatu Generalnego rozpoczęła rokowania w Brześciu z Państwami Centralnymi. 12 stycznia 1918 r. hr. Ottokar Czernin, przedstawiciel Austro-Węgier, zapowiedział formalne uznanie URL przez Państwa Centralne w traktacie pokojowym. Deklaracja ta była bardzo ważna z punktu widzenia słabej pozycji międzynarodowej władz w Kijowie²². 19 stycznia 1918 r. rozpoczęły się rozmowy na temat ekonomicznych warunków traktatu pokojowego między Ukrainą i Państwami Centralnymi. Szczególnie zainteresowana tymi kwestiami była delegacja niemiecka, która chciała uzyskać od strony ukraińskiej konkretne zobowiązania dotyczące dostaw produktów rolnych z Ukrainy do Niemiec²³.

24 stycznia 1918 r. Centralna Rada ogłosiła tzw. „IV Uniwersał”, w którym zawarto deklarację pełnej suwerenności Ukrainy, oznaczającą jej rezygnację ze związków federacyjnych z Rosją. W dokumencie znalazła się także zgoda na podpisanie porozumienia pokojowego z Państwami Centralnymi²⁴.

Decyzja ta została podjęta w związku z pogarszającą się sytuacją militarną rządu URL. Ofensywa wojsk „czerwonych” ze wschodniej Ukrainy pod dowództwem Antonowa Owsienki spowodowała, że w połowie stycznia 1918 r. pojawiła się groźba zajęcia Kijowa przez bolszewików. Konieczność uzyskania wsparcia wojskowego ze strony Państw Centralnych spowodowała, że Sekretariat Generalny musiał przeciwstawić się naciskom ze strony przedstawicieli Francji i Wielkiej Brytanii w Kijowie, którzy w pierwszej połowie stycznia 1918 r. próbowali jeszcze skłonić władze ukraińskie do rezygnacji z porozumienia z Państwami Centralnymi oraz nawiązania współpracy z państwami Ententy²⁵.

Zresztą także władze ukraińskie próbowały wyrzucić naciski na przedstawicieli Ententy, wykorzystując obawy dyplomatów zachodnich przed podpisaniem separatystycznego traktatu między Ukrainą i Państwami Centralnymi. Temu celowi służył pobyt reprezentacji Centralnej Rady w Jassach. 16 stycznia 1918 r. delegaci ukraińscy, Hołycensky i Galip w trakcie rozmowy z Georgem Barclayem, posłem Wielkiej Brytanii w Jassach, wysunęli postulaty uznania niepodległości Ukrainy i udzielenia jej znacznej pomocy finansowej oraz zbrojnej przez Ententę. 17 stycznia 1918 r. reprezentanci rządów Wielkiej Brytanii, Francji i Włoch w Jassach w odpowiedzi na postulaty ukraińskich przedstawicieli wskazali, że nadal uważają Ukrainę za część Rosji. Ponadto domagali się, aby rząd Ukrainy nie podpisywał traktatu separatystycznego z Państwami Centralnymi, gdyż akt ten zostanie uznany za wrogie działanie wobec państw Ententy. Dopiero po wypełnieniu tych warunków rządy państw Ententy skłonne były podjąć ewentualne negocjacje w kwestii udzielenia Ukrainie pomocy ekonomicznej i woj-

²⁰ *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States. 1918 Russia*, vol. I, Washington 1931, s. 242-244; J. Pajewski, *Pierwsza wojna światowa 1914-1918*, Warszawa 2004, s. 635-636.

²¹ W. Kosyk, *op. cit.*, s. 20; S. de Gasquet, *op. cit.*, s. 140.

²² W. Kosyk, *op. cit.*, s. 211; W. Mędrzecki, *op. cit.*, s. 37-38.

²³ W. Mędrzecki, *op. cit.*, s. 39; S. Szajdak, *op. cit.*, s. 22-23.

²⁴ W. Kosyk, *op. cit.*, s. 234; W. Mędrzecki, *op. cit.*, s. 40-41, J. J. Bruski, *op. cit.*, s. 41; S. Szajdak, *op. cit.*, s. 23.

²⁵ W. Mędrzecki, *op. cit.*, s. 41-42.

skowej²⁶. Takie stanowisko Aliantów nie mogło być zaakceptowane przez władze URL.

W związku z ofensywą oddziałów bolszewickich władze URL musiały opuścić 7 lutego 1918 r. Kijów, który został zajęty przez bolszewików. Nową siedzibą rządu URL stał się początkowo Żytomierz, a następnie Berdyczów²⁷.

Ostatecznie 9 lutego 1918 r. podpisano w Brześciu teksty traktatów pokojowych między przedstawicielami URL i reprezentantami Niemiec, Austro-Węgier, Turcji i Bułgarii. Do najważniejszych postanowień tych porozumień, z punktu widzenia interesów URL, należało uznanie niepodległości Ukraińskiej Republiki Ludowej przez rządy Państw Centralnych, a także nadzieja na uzyskanie pomocy wojskowej w walce przeciwko oddziałom bolszewickim na Ukrainie. Ponadto ważny był z punktu widzenia gospodarki ukraińskiej kredyt w wysokości 1 mld karbowańców, które władze URL miały uzyskać od Państw Centralnych.

Natomiast traktaty z URL dla Niemiec i Austro-Węgier oznaczały przede wszystkim dostawy ukraińskiej żywności i surowców do wycieńczonych wojną Państw Centralnych. Szczególną rolę miały odegrać dostawy 1 mln ton zboża, które Ukraina zobowiązała się przekazać Państwom Centralnym do końca lipca 1918 r.²⁸. Współpraca gospodarcza między Ukrainą i Państwami Centralnymi mogła również oznaczać w przyszłości ściśle powiązanie gospodarcze Ukrainy zwłaszcza z Niemcami.

Podpisanie traktatów między URL i Państwami Centralnym spowodowało protesty przedstawicieli Francji i Wielkiej Brytanii przebywających w Kijowie. 23 lutego 1918 r. francuska misja wojskowa gen. Tabouisa wyjechała z Kijowa do Piotrogradu, natomiast dzień wcześniej Kijów opuścił nieoficjalny przedstawiciel rządu brytyjskiego J. P. Bagge²⁹.

Francja i Wielka Brytania nie uznały zarówno traktatów podpisanych między URL i Państwami Centralnymi, jak i kolejnych porozumień zawartych 3 marca 1918 r. w Brześciu między tymi państwami i bolszewicką Rosją, gdyż obawiano się szczególnie ich niekorzystnych dla Sprzymierzonych skutków militarnych i gospodarczych. W prasie francuskiej pojawiły się nawet stwierdzenia, że Ukraina zdradziła Aliantów³⁰.

O podporządkowaniu Ukrainy przed wszystkim Niemcom mogły świadczyć działania wojsk niemieckich na jej terytorium. Niemcy zdecydowały się rozpocząć interwencję zbrojną na Ukrainie, gdyż obawiały się opanowania jej obszaru przez Rosję Radziecką. Działania wojsk niemieckich na Ukrainie wspierane przez oddziały Austro-Węgier trwały od 15 lutego do 12 maja 1918 r. Wojska Państw Centralnych zajęły całą Ukrainę łącznie z Zagłębiem Donieckim i Półwyspem Krymskim. W operacji oczyszczania Ukrainy z „czerwonych” uczestniczyły także oddziały URL, jednak nie odegrały one większej roli w walkach z oddziałami bolszewickimi³¹.

Podpisanie przez URL traktatu pokojowego z Państwami Centralnymi oraz wyjazd przedstawicieli rządu francuskiego i brytyjskiego z Kijowa nie oznaczało, że Francja (podobnie jak Wielka Brytania) przestała się interesować sytuacją na Ukrainie. Wynikało to z rekomendacji ekspertów rządu francuskiego.

Louis Reau, dawny dyrektor Instytutu Francuskiego w Piotrogradzie, wskazywał 20 lutego 1918 r., że Ukraina ze względu na położenie geograficzne jest „mostem” łączącym Berlin ze Wschodem³². Dlatego Niemcy będą dążyć do odseparowania Ukrainy od Rosji i stworzenie z Ukrainy niemieckiego protektoratu. Według Reau’a w interesie Francji jest przeszkodzić

²⁶ J. Reginia-Zacharski, *op. cit.*, s. 61-62.

²⁷ W. Kosyk, *op. cit.*, s. 258-259; W. Mędrzecki, *op. cit.*, s. 43.

²⁸ J. J. Bruski, *op. cit.*, s. 43; S. Szajdak, *op. cit.*, s. 24.

²⁹ W. Kosyk, *op. cit.*, s. 266-268; S. de Gasquet, *op. cit.*, s. 146; J. Reginia-Zacharski, *op. cit.*, s. 64, 69.

³⁰ W. Kosyk, *op. cit.*, s. 260; S. de Gasquet, *op. cit.*, s. 144-145.

³¹ W. Mędrzecki, *op. cit.*, s. 51-52, 57-62, 64, 66; S. Szajdak, *op. cit.*, s. 25-28.

³² S. de Gasquet, *op. cit.*, s. 149-150.

temu procesowi i doprowadzić do ponownego zjednoczenia Ukrainy z Rosją na zasadach federacyjnych. Odbudowana w ten sposób Rosja będzie w stanie przeciwstawić się blokowi państw niemieckich, co było zgodne z francuską polityką. Dlatego Francja powinna śledzić sytuację na Ukrainie ze względu na jej olbrzymie znaczenie dla całej Europy Wschodniej³³. Pomimo, że Reau nie był pracownikiem francuskiego Ministerstwa Spraw Zagranicznych, to jednak jego poglądy w kwestii ukraińskiej miały pewien wpływ na stanowisko rządu francuskiego.

Rząd francuski, podobnie jak rząd brytyjski, nadal nie uznawał niepodległości Ukrainy uzależnionej od Państw Centralnych. Takie stanowisko wynikało także z wspomnianej już polityki rządu Wielkiej Brytanii i Francji dążenia do nawiązania współpracy z ośrodkami „białych” powstającymi na terenie Rosji. Ich działacze byli nie tylko przeciwnikami rządu bolszewickiego, ale także zwolennikami dalszego udziału Rosji w wojnie po stronie państw Ententy. Aby wesprzeć zbrojnie te ośrodki w ich walce z bolszewikami, rządy państw Ententy wiosną 1918 r. zdecydowały się na rozpoczęcie bezpośredniej interwencji zbrojnej na pomocy Rosji i na Dalekim Wschodzie. 9 marca 1918 r. pierwsze oddziały brytyjskie wylądowały w Murmańsku, natomiast 5 kwietnia 1918 r. wojska japońskie i angielskie znalazły się we Władywostoku³⁴.

Wiosną 1918 r. rządy w Paryżu i Londynie obserwowały sytuację na Ukrainie pod kątem możliwości wywozu z Ukrainy dużych ilości surowców i żywności przez Państwa Centralne. Informacje o olbrzymich ilościach żywności, które miała dostarczyć Państwu Centralnym URL wzbudzały niepokój dyplomatów i wojskowych państw zachodnich. Według źródeł brytyjskich do 15 kwietnia 1918 r. władze ukraińskie miały dostarczyć Państwom Centralnym m.in. 30 000 wagonów zboża oraz 2 000 wagonów mrożonego mięsa³⁵. Szybko jednak okazało się, że te informacje nie są prawdziwe. Władze niemieckie i austriackie nie były w stanie wyegzekwować tak dużych ilości żywności od Ukraińców. Wynikało to z chaosu panującego w tym regionie³⁶.

Przekonanie Francuzów i Brytyjczyków o zależności Ukrainy od Państw Centralnych pogłębiła informacja o przejęciu władzy na Ukrainie 28 kwietnia 1918 r. przez gen. Pawła Skoropadskiego, który działał w dużym stopniu z inicjatywy Niemiec. Skoropadski rozwiązał Centralną Radę, ogłosił się Hetmanem Wszekukrainy i proklamował powstanie Państwa Ukraińskiego. Zostało ono jeszcze mocniej uzależnione politycznie, gospodarczo i wojskowo od Niemiec³⁷. Dyplomaci zachodni uważali, że powołany przez Skoropadskiego nowy rząd ukraiński był całkowicie podporządkowany Niemcom.

Latem 1918 r. rząd francuski próbował podjąć aktywne działania, aby przeciwdziałać dalszemu uzależnieniu Ukrainy od Niemiec. Stanowisko to w pewnym stopniu było kształtowane przez raport dotyczący sytuacji na Ukrainie, przesłany 4 czerwca 1918 r. przez Pélissiera do francuskiego Ministerstwa Spraw Zagranicznych. Proponował w nim prowadzenie na terenie całej Ukrainy aktywnej propagandy proalianckiej i profrancuskiej, aby przeciwdziałać wpływom niemieckim w tym kraju. Pélissier zwracał także uwagę na konieczność odbudowy państwa rosyjskiego na zasadzie federacji, aby stworzyć mocną barierę przeciwko ekspansji

³³ Ibidem, s. 150-151.

³⁴ G. A. Brinkley, *op. cit.*, s. 55-56; R. Wojna, *Z drugiego okresu wojny domowej w Rosji (marzec-listopad 1918)*, „Studia z dziejów ZSRR i Europy Środkowej” 6, 1970, s. 9-10; idem, *W ogniu rosyjskiej wojny wewnętrznej 1918-1920*, Warszawa 1975, s. 42-44; W. Materski, *Bolszewicy i Samuraje. Walka dyplomatyczna i zbrojna o rosyjski Daleki Wschód (1917-1925)*, Warszawa 1990, s. 26-30.

³⁵ J. Reginia-Zacharski, *op. cit.*, s. 83.

³⁶ W. Mędrzecki, *op. cit.*, s. 100-102.

³⁷ G. A. Brinkley, *op. cit.*, s. 37-38; R. Wojna, *W ogniu ...*, s. 51-52; J. J. Bruski, *op. cit.*, s. 45-48; S. Szajdak, *op. cit.*, s. 33-34.

niemieckiej na Wschód. Proponował udzielenie pomocy organizacjom istniejącym na terenie dawnego imperium carskiego, które były nastawione antyniemiecko. Autor raportu był zwolennikiem aktywnej ingerencji zbrojnej Aliantów w dawnej Rosji carskiej, po to aby stworzyć ośrodki, wokół których jednoczyliby się przedstawiciele różnych narodów zamieszkujących Rosję, chcących uwolnić się od władzy bolszewików. Cel ten został przyjęty przez rząd francuski w listopadzie 1918 r., gdy podjęto decyzję o interwencji zbrojnej na południu Rosji. Według Pélissiera działania te miały przede wszystkim służyć ponownemu odbudowaniu frontu wschodniego, zaangażowaniu wojsk niemieckich na tym froncie i odciążeniu frontu zachodniego. Równocześnie wskazywał, że w związku z istniejącą sytuacją militarną Francja nie może bezpośrednio interweniować na Ukrainie³⁸.

Pélissier uważał natomiast, że rząd francuski powinien poprzeć działania tajnego stowarzyszenia „Młoda Ukraina”, istniejącego w Kijowie. Było ono związane ze środowiskami wolnomularzy. Podobno „Młoda Ukraina” była w stanie, według ocen Pélissiera, doprowadzić do skutecznego powstania zbrojnego przeciwko Niemcom i władzy hetmana Skoropadskiego. Na czele tej organizacji miał stać Sergiusz (Serhij) Markotun (Morkotun)³⁹. Członkowie Młodej Ukrainy mieli być zwolennikami współpracy z Ententą i przeciwnikami Państw Centralnych.

Część badaczy neguje w ogóle istnienie tego stowarzyszenia⁴⁰. Jednak poglądy te wydają się błędne, skoro w kwestię ewentualnego przyjazdu S. Markotuna do Francji i rozmów na temat możliwości zorganizowania akcji profrancuskiej przez tę organizację na Ukrainie zaangażował się w lipcu 1918 r. osobiście francuski minister spraw zagranicznych Stephen Pichon⁴¹. Taka postawa Pichona mogła świadczyć, że francuskie Ministerstwo Spraw Zagranicznych zgadzało się z propozycjami Pélissiera.

Ewentualna możliwość współpracy Ukraińców z państwami Ententy nie oznaczała jednak, że dyplomacja francuska zgadzała się na całkowitą suwerenność Ukrainy. Wskazywała na to postawa władz francuskich latem 1918 r., gdy w sierpniu powstała w Paryżu Conseil National Ukrainien de France (Ukraińska Rada Narodowa we Francji) pod przewodnictwem Teodora Sawczenki. Organizacja ta została powołana przez środowisko ukraińskiej emigracji we Francji. Ideę jej utworzenia poparły także znane osobistości francuskie np. Albert Thomas, były Minister Uzbrojenia w 1917 r. oraz Ernest Denis, profesor Sorbony i założyciel w 1917 r. opiniotwórczego czasopisma „Le Monde Slave”⁴².

Celem Conseil National Ukrainien de France miała być działalność propagandowa, aktywność wojskowa i dyplomatyczna służąca popularyzacji kwestii ukraińskiej w państwach alianckich oraz zapoznanie rządów tych państw z aspiracjami narodu ukraińskiego. Organizacja reprezentowała interesy ukraińskiej opozycji wobec rządów Skoropadskiego.

Oceniając próby nawiązania współpracy przez Conseil National Ukrainien de France z rządem francuskim, przedstawiciel francuskiego Ministerstwa Spraw Zagranicznych stwierdził w notatce z 29 sierpnia 1918 r., że rząd francuski powinien wywierać wpływ na program działania tej organizacji, aby był on zgodny z rosyjską polityką Francji i Aliantów. Jednym z istotnych elementów tej polityki było utrzymanie zjednoczonej Rosji. Dlatego w przypadku, gdyby Conseil National Ukrainien de France popierał rozwój tendencji niepodległościowych na Ukrainie, władze francuskie nie powinny wspierać działalności tej organizacji, gdyż było-

³⁸ S. de Gasquet, *op. cit.*, s. 151-152.

³⁹ Sergiusz Markotun latem 1918 r. został sekretarzem Hetmana Pawła Skoropadskiego, patrz: S. de Gasquet, *op. cit.*, s. 151.

⁴⁰ J. Reginia-Zacharski, *op. cit.*, s. 93.

⁴¹ S. de Gasquet, *op. cit.*, s. 151-152.

⁴² *Ibidem*, s. 152.

by to szkodliwe dla interesów Francji na Ukrainie i w Rosji⁴³. Podobne stanowisko latem 1918 r. prezentował rząd brytyjski⁴⁴.

Nieuznawanie niepodległości Ukrainy przez rząd francuski i brytyjski wynikało także z rosnącego znaczenia Armii Ochotniczej, która latem 1918 r. zajęła tereny Kubania i część północnego Kaukazu. Dowódcą tej formacji był gen. Anton Denikin. Ponieważ Denikin był zwolennikiem dalszej walki Rosji po stronie państw Ententy, dlatego był wrogo nastawiony wobec współpracującego z Niemcami hetmana Skoropadskiego. Ponadto dowództwo „ochotników” na czele z Denikinem było przeciwnikiem niepodległości Ukrainy i zwolennikiem odbudowy „jednej i niepodzielnej Rosji” w granicach z 1914 r.⁴⁵

Kształtowanie polityki Francji, a także Wielkiej Brytanii wobec kwestii ukraińskiej przez pryzmat polityki rosyjskiej stało się jeszcze wyraźniejsze w momencie zakończenia działań militarnych I wojny światowej w listopadzie 1918 r. Wówczas Państwa Centralne musiały wycofać swoje wojska z obszarów Ukrainy, natomiast Francja rozpoczęła interwencję zbrojną na południowej Ukrainie.

Narastająca już od dłuższego czasu opozycja na Ukrainie przeciwko rządowi hetmana Skoropadskiego, reprezentowana przez Ukraiński Sojusz Narodowy, wykorzystwała klęskę Państw Centralnych i 13 listopada 1918 r. doprowadziła do zorganizowania antyhetmańskiego powstania. Na jego czele stanął Dyrektoriat, kierowany przez Wołodymyra Wynnyczenko, z Symonem Petlurą jako dowódcą wojsk Dyrektoriatu. Dyrektoriat ogłosił odbudowę Ukraińskiej Republiki Ludowej (URL). 14 grudnia 1918 r. wojska Dyrektoriatu zajęły Kijów⁴⁶.

14 listopada 1918 r. hetman Skoropadski ogłosił deklarację, w której rezygnował z samodzielności Państwa Ukraińskiego i zapowiadał przyłączenie Ukrainy w przyszłości do federacyjnej Rosji. Ponadto powołał nowy rząd hetmański na czele z Siergiejem Gerbelem, który był nastawiony prorosyjsko⁴⁷. Działania te miały służyć pozyskaniu poparcia dla Skoropadskiego ze strony państw Ententy. Deklaracja z 14 listopada 1918 r. przyczyniła się do negatywnej oceny Dyrektoriatu przez przedstawicieli Ententy. Członkowie Dyrektoriatu zaczęli być uznawani, w przeciwieństwie do rządu hetmańskiego, za zwolenników niepodległości Ukrainy, co z kolei było niezgodne z polityką zwycięskich mocarstw, traktujących Ukrainę nadal jako część Rosji.

16 listopada 1918 r. w Jassach w Rumunii, gdzie przebywali posłowie Francji, Wielkiej Brytanii, Włoch i USA, pod przewodnictwem posła francuskiego Augusta de Saint-Aulaire’a rozpoczęły się rozmowy przedstawicieli zwycięskich mocarstw z reprezentantami różnych rosyjskich antybolszewickich ośrodków politycznych. Konferencja ta została zwołana w związku z klęską Państw Centralnych i koniecznością określenia polityki Aliantów wobec wojny domowej w Rosji⁴⁸.

Przy okazji tych rozmów omawiano także kwestię wspólnej polityki Aliantów wobec Ukrainy. W trakcie obrad konferencji w Jassach dotarła tam oficjalna delegacja rządu hetmańskiego, proponująca nawiązanie współpracy między Pawłem Skoropadskim i zwycięskimi mocarstwami. W Jassach przebywała także delegacja opozycyjnego Ukraińskiego Sojuszu Narodowego, która także próbowała nawiązać kontakty z przedstawicielami mocarstw.

Ostatecznie konferencja w Jassach skończyła się 23 listopada 1918 r. Przedstawiciele zwycięskich mocarstw nie zdecydowali, który z ośrodków władzy istniejących na Ukrainie

⁴³ Ibidem, s. 152-156.

⁴⁴ J. Reginia-Zacharski, *op. cit.*, s. 99-100.

⁴⁵ G. A. Brinkley, *op. cit.*, s. 24-25, 49-50; P. Olszewski, *Polityka państw Ententy wobec Zakaukazia w latach 1918-1921*, Piotrków Trybunalski 2001, s. 45-46.

⁴⁶ R. Wojna, *W ogniu ...*, s. 106-107; J. J. Bruski, *op. cit.*, s. 51-54; S. Szajdak, *op. cit.*, s. 39-42.

⁴⁷ W. Mędrzecki, *op. cit.*, s. 271-272; S. Szajdak, *op. cit.*, s. 39; J. Reginia-Zacharski, *op. cit.*, s. 112-113.

⁴⁸ G. A. Brinkley, *op. cit.*, s. 80-81.

mają poprzeć. Natomiast jednoznacznie opowiedzieli się za wsparciem Armii Ochotniczej w jej walce przeciwko bolszewikom. W trakcie obrad konferencji 21 listopada 1918 r. posłowie państw Sprzymierzonych wysłali do swoich rządów komunikat. Wspomniano w nim o groźbie zajęcia Ukrainy i terenów nad Donem przez bolszewików, co mogło doprowadzić do wzrostu potencjału gospodarczego i militarnego Rosji Radzieckiej. Dlatego sugerowano jak najszybsze wysłanie wojsk alianckich do Odessy, a także okupację Kijowa i Charkowa przez Aliantów oraz wsparcie przez rządy Ententy odbudowy „jednej i niepodzielnej Rosji”⁴⁹. Na konieczność bezpośredniej interwencji Aliantów w Rosji, w tym także na Ukrainie, zwracali uwagę również przedstawiciele rosyjskich ośrodków antybolszewickich zebrani w Jassach⁵⁰.

Komunikat ten wskazywał, że mocarstwa Ententy nadal nie uznawały niepodległości Ukrainy. Takie stanowisko potwierdzał także przebieg spotkania 11 listopada 1918 r. w Jassach członków delegacji Ukraińskiego Sojuszu Narodowego pod przewodnictwem Wiktora Pawlenki z Emilem Henno, szefem biura politycznego poselstwa francuskiego w Jassach. Henno stwierdził, że cały ukraiński ruch narodowy został stworzony i był wspierany przez Niemców. Ponadto Ukraiński Sojusz Narodowy w żadnym wypadku nie był reprezentantem ludu ukraińskiego. Według ocen Pawlenki wypowiedź Henno sprawiała wrażenie, że mówił on nie jako reprezentant Francji, ale jako wyraziciel interesów rosyjskich⁵¹. Wypowiedź Emila Henno była ważna, gdyż uważano go za jednego z najważniejszych inicjatorów konferencji w Jassach. Ponadto odegrał on istotną rolę na początku interwencji zbrojnej Francji na południowej Ukrainie.

Konkluzje konferencji w Jassach, wskazujące na konieczność bezpośredniej interwencji zbrojnej na Ukrainie, potwierdzały stanowisko rządu francuskiego, który już po podpisaniu rozejmu z Niemcami zaczął przygotowania do interwencji zbrojnej na Ukrainie. Władze francuskie obawiały się, że po wycofaniu wojsk niemieckich z Ukrainy jej obszar znajdzie się pod władzą Rosji Radzieckiej⁵². Zwłaszcza, że na Zachód docierały sygnały o wzroście radykalizmu ludności chłopskiej na Ukrainie, który według zachodnich obserwatorów mógł grozić bolszewizacją Ukrainy. Byłoby to bardzo niekorzystne dla interesów gospodarczych Francji, która znaczą część swoich kapitałów ulokowanych w Rosji zainwestowała na Ukrainie. Tej sytuacji mogła jedynie przeciwdziałać bezpośrednia interwencja militarna Francji na Ukrainie. Ponadto zgodnie ze wspomnianą już konwencją brytyjsko-francuską z 23 grudnia 1917 r. Ukraina znajdowała się w strefie wpływów francuskich.

21 listopada 1918r. premier rządu francuskiego Georges Clemenceau wystosował dyrektywę do gen. Felixa Marie F. Franchet d'Espereya, naczelnego dowódcy wojsk alianckich na Wschodzie, w której określono ogólne zasady interwencji wojskowej Francji na południu Rosji. Obecność wojsk alianckich (faktycznie francuskich i greckich), których wysłanie miało być odpowiedzią na prośbę lokalnych rządów, służyło nadzorowi ewakuacji wojsk niemieckich z tego regionu. Oddziały alianckie miały być wysadzone na wybrzeżu Morza Czarnego, a następnie wysłane do Zagłębia Donieckiego, aby utrzymać tam porządek. Okupacja przez wojska francuskie tego ważnego regionu gospodarczego Ukrainy wskazywała na znaczenie ekonomiczne tej operacji. Miała służyć zabezpieczeniu interesów francuskich na Ukrainie, gdzie znaczna część kapitałów francuskich była zainwestowana w Zagłębiu Donieckim. Dowódcą oddziałów alianckich na południu Ukrainy mianowano gen. Henri Berthelota. W dyrektywie wspomniano także o konieczności rygorystycznego powstrzymania się wojsk

⁴⁹ S. de Gasquet, *op. cit.*, s. 158-159; J. Reginia-Zacharski, *op. cit.*, s. 120-121.

⁵⁰ G. A. Brinkley, *op. cit.*, s. 81-82; P. Masson, *La Marine Française et la Mer Noire (1918-1919)*, Paris 1982, s. 37.

⁵¹ S. de Gasquet, *op. cit.*, s. 158.

⁵² M. J. Carley, *Revolution and intervention. The French government and the Russian civil war 1917-1919*, Kingston and Montreal 1983, s. 107.

francuskich od interwencji w politykę wewnętrzną na terenach zajmowanych przez oddziały francuskie⁵³.

Przewidywano wysłanie 3 dywizji francuskich, 3 dywizji greckich oraz ewentualne wsparcie oddziałów rumuńskich. Brano także pod uwagę udział w interwencji oddziałów włoskich i brytyjskich, jeżeli wyrażą na to zgodę rządu w Rzymie i Londynie⁵⁴. Jednak kłopoty dowództwa francuskiego ze zgromadzeniem odpowiedniej liczby żołnierzy spowodowały, że gen. Franchet d'Esperey w telegramie skierowanym 4 grudnia 1918 r. do premiera Clemenceau wskazał na konieczność ograniczenia interwencji zbrojnej przynajmniej początkowo do 3 pułków 156 dywizji piechoty stacjonującej w Salonikach. Pod wpływem sugestii gen. Franchet d'Espereya dowództwo francuskie postanowiło zająć Odessę – największy port rosyjski nad Morzem Czarnym – aby zabezpieczyć tyły wojsk francuskich i rumuńskich znajdujących się w Besarabii⁵⁵. Ostateczny rozkaz o wysłaniu wojsk francuskich do Odessy został wydany 5 grudnia 1918 r., natomiast pierwszy kontyngent wojskowy wylądował w Odessie 17 grudnia 1918 r.⁵⁶

Sytuacja w Odessie przed przybyciem oddziałów francuskich była bardzo skomplikowana. Pomimo przejścia władzy na Ukrainie przez Dyrektoriat, lokalna administracja Odessy nadal była wierna Skoropadskiemu, jednak nie dysponowała odpowiednią siłą wojskową, aby utrzymać władzę w mieście. Jedynymi regularnymi formacjami zbrojnymi w Odessie był niewielki oddział Polaków oraz 1 500 osobowy oddział Armii Ochotniczej. Jednak siły te nie chciały współpracować z lokalnymi władzami, nie przeciwstawiły się także oddziałom Dyrektoriatu, które maszerowały od północy, aby zająć Odessę⁵⁷.

Na początku grudnia 1918 r. w Odessie pojawił się Henno jako przedstawiciel mocarstw Ententy. Przywiózł on proklamację podpisaną przez posłów francuskiego i brytyjskiego w Jassach, apelujących do ludności ukraińskiej Odessy, aby utrzymała porządek w mieście, aż do przybycia oddziałów alianckich. Henno z własnej inicjatywy dołączył do deklaracji rzekome poparcie państw Ententy dla rządu Skoropadskiego oraz obietnicę interwencji zbrojnej państw Sprzymierzonych na Ukrainie⁵⁸. Działania Henno, który uważał Petlurę oraz Dyrektoriat za wrogi Aliantom i podejmował działania bez konsultacji z przedstawicielami rządu francuskiego, spowodowały komplikacje w relacjach francusko-ukraińskich.

11 grudnia 1918 r. oddziały Dyrektoriatu dowodzone przez Petlurę zajęły Odessę niemalże bez walki. Pomimo wrogiego stosunku Henno do URL, Petlura zgodził się na jego pobyt w Odessie, mając nadzieję, że w ten sposób dojdzie do porozumienia z Aliantami. Władze ukraińskie wyraziły także zgodę, aby niewielką część Odessy zajmowały siły polskie i oddział „ochotników”⁵⁹.

17 grudnia 1918 r., kiedy pierwsze oddziały francuskiego kontyngentu, liczącego 2 400 żołnierzy wylądowały w Odessie, doszło do spotkania dowódcy wojsk francuskich gen. Alberta Borious z Henno i dowództwem „ochotników” w Odessie. W jego wyniku postanowiono, że 18 grudnia 1918 r. Odessa przejdzie pod władzę francuską. Oddziały „białych” i Polaków stacjonujące w Odessie podporządkowano francuskiemu dowództwu. Pod wpływem Henno gen. A. N. Griszin-Almazow, dowódca „ochotników” w Odessie, został mianowany wojskowym gubernatorem miasta podporządkowanym gen. Boriousowi, dowódcy kontyn-

⁵³ P. Masson, *op. cit.*, s. 28-29; S. de Gasquet, *op. cit.*, s. 157.

⁵⁴ P. Masson, *op. cit.*, s. 29.

⁵⁵ *Ibidem*, s. 51-53.

⁵⁶ M. J. Carley, *op. cit.*, s. 118, 120.

⁵⁷ *Ibidem*, s. 118.

⁵⁸ G. A. Brinkley, *op. cit.*, s. 83-85; M. J. Carley, *op. cit.*, s. 118-119.

⁵⁹ G. A. Brinkley, *op. cit.*, s. 87-88; M. J. Carley, *op. cit.*, s. 119.

gentu francuskiego w Odessie⁶⁰.

18 grudnia 1918 r. kontynuowano obsadzanie najważniejszych punktów strategicznych Odessy. Jednak kiedy tego dnia rano niewielkie grupy francuskich żołnierzy i rosyjskich oficerów próbowały zająć budynki użyteczności publicznej, kontrolowane przez posterunki ukraińskie, doszło do walk z oddziałami URL. Walki zakończyły się po południu 18 grudnia 1918 r., gdy wojska Dyrektoriatu postanowiły opuścić Odessę, natomiast 19 grudnia 1918 r. oddziały francuskie ostatecznie zajęły miasto⁶¹. Decyzja dowództwa ukraińskiego o wycofaniu oddziałów z Odessy wynikała z obawy przed pogorszeniem się stosunków władz URL z rządami mocarstw Ententy.

Oprócz zajęcia Odessy, wojska francuskie przejęły 26 grudnia 1918 r. kontrolę nad Sewastopolem, 31 stycznia 1918 r. batalion francusko-grecki zajął Chersoń, natomiast dopiero w dniach 1 i 2 marca 1919 r. oddziały greckie zajęły Mikołajów⁶². W sumie ocenia się, że łącznie francuskie i greckie siły interwencyjne liczyły zaledwie 2 dywizje (około 40 000 żołnierzy) wobec planowanego wysłania 6 dywizji. Taka sytuacja wynikała z braku wystarczającej liczby oddziałów, które można było wysłać do portów czarnomorskich. Ponadto władze francuskie miały duże problemy z zapewnieniem odpowiedniej liczby statków niezbędnych do ich przetransportowania⁶³. U schyłku 1918 r. flota francuska i angielska kontrolowały także wszystkie najważniejsze rosyjskie porty czarnomorskie. Brytyjczycy rozpoczęli także zbrojną okupację Zakaukazia (Południowego Kaukazu)⁶⁴. Było to zgodne ze wspomnianą już umową brytyjsko-francuską z 23 grudnia 1917 r.

Na początku swojej obecności na południowej Ukrainie francuskie dowództwo kontyngentu wojsk francusko-greckich utrzymywało dobre stosunki z dowództwem Armii Ochotniczej. Związane to było ze wspomnianą polityką zarówno rządu francuskiego, jak i brytyjskiego, popierania rosyjskich ośrodków antybolszewickich w ich walce z rządem Lenina. Poza tym na przełomie 1918 i 1919 r. Armia Ochotnicza, która odnosiła sukcesy w walkach z bolszewikami na Kaukazie Północnym, zaczęła stawać się najważniejszym ośrodkiem „białych” na południu Rosji. Dlatego szczególnie rząd brytyjski na początku 1919 r. był zwolennikiem udzielenia pomocy Armii Ochotniczej, zwłaszcza w formie dostaw sprzętu wojskowego⁶⁵.

Podobne stanowisko prezentowali u schyłku 1918 r. przedstawiciele władz francuskich. W listopadzie 1918 r. gen. F. M. F. Franchet d'Esperey wysłał do oddziałów Denikina dostawę sprzętu wojskowego obejmującą 30 000 karabinów i 42 mln sztuk naboju⁶⁶. Prodenikinowska postawa władz francuskich, a także wpływ E. Henno na dowództwo francuskie, spowodowały, że po przejęciu kontroli nad Odessą przez Francuzów, przedstawiciel „ochotników” w tym mieście – gen. A. N. Griszin-Almazow – został mianowany wojskowym gubernatorem Odessy.

Oddziały Dyrektoriatu, które zmuszono 18 grudnia 1918 r. do wycofania się z Odessy, nadal stacjonowały na przedmieściach tego miasta, odcinając je od dostaw żywności z Ukrainy. Ponieważ utrudnione były także dostawy zaopatrzenia drogą morską z powodu niewystar-

⁶⁰ G. A. Brinkley, *op. cit.*, s. 88; M. J. Carley, *op. cit.*, s. 120-121.

⁶¹ *I Documenti Diplomatici Italiani*, seste serie: 1918-1922 (DDI), vol. I, Roma 1955, s. 354; P. Masson, *op. cit.*, s. 72-73; M. J. Carley, *op. cit.*, s. 121.

⁶² P. Masson, *op. cit.*, s. 73, 112, 119.

⁶³ *Ibidem*, s. 122-123.

⁶⁴ Archives du Ministère des Affaires Étrangères, Paris, Série: Europe 1918-1940, URSS, vol. 832, s. 13-16; DBFP, vol. III, s. 482; T. Swietochowski, *The Russian Azerbaijan 1905-1920. The Shaping of National Identity in a Muslim Community*, Cambridge 1985, s. 141-146; P. Olszewski, *op. cit.*, s. 51-53, 59-60.

⁶⁵ Archiwum Akt Nowych, Konsulat RP w Noworosyjsku, sygn.2, s. 3-4; DBFP, vol. III, s. 525; DDI, vol. II, Roma 1980, s. 346-348; D. Venner, *Les Blancs et les Rouges. Histoire de la guerre civile russe 1917-1921*, Paris 1997, s. 277-278; P. Olszewski, *op. cit.*, s. 81; J. Reginia-Zacharski, *op. cit.*, s. 131-132.

⁶⁶ M. J. Carley, *op. cit.*, s. 146.

czającej liczby statków, dlatego ilość żywności w Odessie zmniejszyła się do trzydniowych zapasów. Złe zaopatrzenie w żywność mogło w każdej chwili doprowadzić do wystąpienia ludności miasta przeciwko „ochotnikom” i Francuzom⁶⁷. Dowództwo „ochotników” w Odessie wywierało nacisk na dowódcę alianckich sił gen. A. Borioua, aby zgodził się na zaatakowanie oddziałów Dyrektoriatu przez wojska ochotnicze. Atak ten miał zlikwidować blokadę Odessy od strony lądu. Francuski generał nie wyraził jednak zgody na takie działania. Uważał, że siły „ochotników” były zbyt małe i nie miały szansy w walkach z Ukraińcami. Z tego samego powodu gen. Boriou nie wysyłał swoich oddziałów do odblokowania miasta, uważając, że dysponuje niewystarczającymi siłami do walki przeciwko Ukraińcom⁶⁸.

Jednak, aby nadal utrzymać kontrolę Odessy w rękach francuskich, należało doprowadzić do zniesienia blokady miasta przez wojska ukraińskie. Dlatego gen. Berthelot, który początkowo był przeciwny nawiązaniu współpracy z Dyrektoriatem, musiał zgodzić się na rozpoczęcie rozmów z władzami w Kijowie. Ta zmiana w postawie dowództwa francuskiego na Ukrainie, oprócz ograniczonych sił zbrojnych, którymi dysponowali Francuzi w Odessie, wynikała także z generalnej zmiany stosunku rządu francuskiego wobec interwencji na Ukrainie. Jej wyrazem była wypowiedź na temat stanowiska rządu francuskiego wobec sytuacji w Rosji przedstawiona przez Stephena Pichona, francuskiego ministra spraw zagranicznych, 29 grudnia 1918 r. we francuskiej Izbie Deputowanych. Pichon wskazał, że interwencja Francji w Rosji będzie miała ograniczony, defensywny charakter i obecność wojsk francuskich na południu Rosji będzie służyć jedynie udzieleniu wsparcia ośrodkom antybolszewickim, aby wzmocnić je wewnątrz w celu skutecznej walki z bolszewikami⁶⁹.

Gen. Berthelot rozkazał gen. Philippe Henri d'Anselme'owi, nowemu dowódcy kontyngentu wojsk francusko-greckich w Odessie, rozpoczęcie rozmów z władzami URL w sprawie zniesienia blokady miasta przez ich oddziały. Gen. d'Anselme przybył do Odessy 14 stycznia 1919 r., natomiast 15 stycznia 1919 r. doszło do jego spotkania z przedstawicielem Dyrektoriatu, ministrem wojny gen. Ołeksandrem Grekowem. W trakcie rozmów, gen. Grekow wskazał, że Dyrektoriat chciałby otrzymać francuską pomoc, aby przeciwstawić się bolszewikom. Ponadto stwierdził, że rząd w Kijowie był gotowy podporządkować swoje siły wojskowe dowództwu francuskiemu. Jednocześnie Grekow podkreślił, że ukraińskie oddziały były bardzo słabe, zaledwie ¼ ich składu była godna zaufania i dlatego francuska pomoc wojskowa byłaby niezbędna przy organizacji nowych oddziałów, składających się głównie z sił ukraińskich pochodzących z Galicji Wschodniej⁷⁰.

Stanowisko gen. Grekova wynikało z pogarszającego się położenia militarnego rządu w Kijowie, któremu ponownie groziła ofensywa ze strony wojsk bolszewickich. Pod wpływem rządu Lenina, 20 listopada 1918 r. w Kursku powołano Tymczasowy Robotniczo-Chłopski Rząd Ukrainy. Z inicjatywy tego ukraińskiego rządu bolszewickiego Armia Czerwona rozpoczęła ofensywę w kierunku Kijowa. Siłom bolszewickim nie były w stanie przeciwstawić się słabe oddziały Dyrektoriatu⁷¹.

Z kolei informacja gen. Grekova o oddziałach ukraińskich z Galicji Wschodniej związana była z powstaniem tam w listopadzie 1918 r. Zachodnio-Ukraińskiej Republiki Ludowej, której wojska prowadziły walki z Polakami o Lwów. 22 stycznia 1919 r. Zachodnio-Ukraińska Republika Ludowa przyłączyła się do Ukraińskiej Republiki Ludowej, która zaczęła wysuwać

⁶⁷ DDI, vol. I, s. 354; M. J. Carley, *op. cit.*, s. 146.

⁶⁸ Ibidem, s. 146-147.

⁶⁹ P. Masson, *op. cit.*, s. 94-95.

⁷⁰ M. J. Carley, *op. cit.*, s. 147.

⁷¹ R. Wojna, *W ogniu ...*, s. 109-111; J. Pisuliński, *Nie tylko Petlura. Kwestia ukraińska w polskiej polityce zagranicznej w latach 1918-1919*, Wrocław 2004, s. 86; J. J. Bruski, *op. cit.*, s. 60; S. Szajdak, *op. cit.*, s. 52.

pretensje do władzy nad Galicją Wschodnią, do której pretendowała Polska. Przedstawiciele Wielkiej Brytanii i Francji próbowali doprowadzić do rozejmu polsko-ukraińskiego w Galicji Wschodniej w styczniu 1919 r. Jednak działania te zakończyły się fiaskiem⁷².

W odpowiedzi na propozycje gen. O. Grekowa, gen. P. H. d'Anselme zażądał najpierw zniesienia blokady Odessy przez wojska Dyrektoriatu, aby potem rozpocząć dalsze negocjacje w sprawie normalizacji stosunków francusko-ukraińskich. Gen. Grekow wyraził zgodę na tę propozycję i wojska ukraińskie wycofały się spod Odessy. Oddziały francuskie przejęły ponadto z rąk Ukraińców kontrolę linii kolejowych biegnących w kierunku Bendery i Mikołajewa⁷³.

Ustępstwa Ukraińców wynikały z ich trudnej sytuacji militarnej: walk z Polakami w Galicji Wschodniej oraz ofensywy Armii Czerwonej w kierunku Kijowa. Dlatego chcieli oni uzyskać poparcie polityczne i pomoc militarną od rządu francuskiego.

Pod koniec stycznia 1919 r. rozpoczęła się kolejna tura rozmów francusko-ukraińskich. Do Odessy przybył Serhij Ostapenko minister handlu w rządzie ukraińskimi. Zwrócił się on do dowództwa francuskiego z prośbą o uznanie niepodległości Ukrainy przez Aliantów, wysłanie przez Francję dostaw sprzętu wojskowego oraz instruktorów do szkolenia armii ukraińskiej. Ostapenko prosił również o wysłanie oddziałów francuskich po to, aby zatrzymały ofensywę bolszewików w kierunku Kijowa.

W odpowiedzi na propozycje ukraińskie, gen. d'Anselme przedstawił nowe warunki, których realizacja przez stronę ukraińską miała doprowadzić do uzyskania francuskiej pomocy wojskowej. Gen. d'Anselme zażądał, aby Francuzi przejęli dowództwo nad armią ukraińską, aby ponadto francuska administracja objęła zarząd nad ukraińską siecią kolejową i finansami⁷⁴. Domagał się także zmian personalnych we władzach ukraińskich. Zażądał rezygnacji Prezesa Dyrektoriatu Wynnyczenko, premiera rządu URL Wołodymyra Czechiwskiego oraz dowódcy wojsk Dyrektoriatu Petlury, gdyż Francuzi uważali tych polityków za radykałów, którzy skłonni byli nawiązać współpracę z rządem Lenina. W przypadku Wynnyczenko i Czechiwskiego oskarżenia te były częściowo uzasadnione, gdyż na początku stycznia 1919 r. próbowali oni rozpocząć rozmowy pokojowe w bolszewikami⁷⁵.

Francuskie żądania zmian rządu ukraińskiego były daleko idące, jednak gen. d'Anselme zdawał sobie sprawę z faktu, że władze URL znajdowały się w bardzo złym położeniu militarnym. 5 lutego 1919 r. wojska bolszewickie zajęły Kijów, natomiast władze URL przenieśli się do Winnicy⁷⁶.

5 lutego 1919 r. doszło do wznowienia rozmów francusko-ukraińskich w mieście Birzula na północny zachód od Odessy. Na czele delegacji francuskiej stał płk Henri Freydenberg, szef sztabu gen. d'Anselme'a, natomiast delegacją ukraińską kierował Ostapenko. W trakcie spotkania omawiano żądania francuskie, jednak nie osiągnięto żadnego formalnego porozumienia. Płk Freydenberg odmówił podjęcia przez stronę francuską jakiegokolwiek zobowiązania politycznego lub militarnego wobec Ukraińców. Zarazem zaproponował delegacji URL, aby wystosowała do Aliantów apel z prośbą o pomoc wojskową.

W odpowiedzi na to stanowisko szef delegacji ukraińskiej Ostapenko wskazał, że władze URL będą gotowe podporządkować się wojskowej i cywilnej kontroli dowództwa francuskiego. Poza tym w trakcie poufnego spotkania z płk. Freydenbergiem, Ostapenko stwierdził, że

⁷² J. Kukulka, *Francja a Polska po traktacie wersalskim 1919-1922*, Warszawa 1970, s. 50-51; J. Pisuliński, *op. cit.*, s. 68-70, 84-85, 101-103; J. Regina-Zacharski, *op. cit.*, s. 198-201.

⁷³ M. J. Carley, *op. cit.*, s. 147; J. J. Bruski, *op. cit.*, s. 62.

⁷⁴ M. J. Carley, *op. cit.*, s. 148; G. A. Brinkley, *op. cit.*, s. 114.

⁷⁵ M. J. Carley, *op. cit.*, s. 148; A. Juzwenko, *Polska a „biała” Rosja (od listopada 1918 do kwietnia 1920 r.)*, Wrocław 1973, s. 68-69; J. J. Bruski, *op. cit.*, s. 60.

⁷⁶ M. J. Carley, *op. cit.*, s. 149; J. J. Bruski, *op. cit.*, s. 63.

strona ukraińska zgodzi się na zmianę składu swojego rządu zgodnie z żądaniami francuskimi. Co prawda rozmowy w Birzula nie zakończyły się formalnym porozumieniem francusko-ukraińskim, jednak już następnego dnia miała miejsce dymisja premiera Czechiwskiego, natomiast 9 lutego 1919 r. Wynnyczenko zrezygnował z funkcji Prezesa Dyrektoriatu. 13 lutego 1919 r. zwolennik współpracy z Ententą Ostapenko stworzył nowy prozachodni rząd URL⁷⁷. Działania te zostały podjęte, aby uzyskać poparcie Francuzów dla nowych władz ukraińskich.

Pomimo, że początkowo rozmowy francusko-ukraińskie odbywały się wyłącznie z inicjatywy gen. Berthelota, to jeszcze przed spotkaniem w Birzula, uzyskał on zgodę rządu francuskiego na prowadzenie rozmów z Ukraińcami. W końcu stycznia 1919 r. rząd francuski na podstawie raportów wywiadu doszedł do wniosku, że Petlury nie można oskarżać o bolszewickie poglądy. Ponadto stwierdzono, że walki francuskich oddziałów z siłami ukraińskimi w Odessie w grudniu 1918 r. były błędem i należałoby udzielić francuskiej pomocy oddziałom URL, które walczą przeciwko wspólnemu wrogowi, jakim są bolszewicy. Dlatego ostatecznie rząd Clemenceau poparł negocjacje francusko-ukraińskie⁷⁸.

Jednak jeszcze przed ich wznowieniem w połowie lutego 1919 r., doszło do znacznego pogorszenia relacji dowództwa francuskiego w Odessie z gubernatorem wojskowym miasta gen. Griszin-Almazowem, który uznawał zwierzchnictwo gen. Denikina jako naczelnego dowódcy Armii Ochotniczej. Zarząd wojskowy „ochotników” w Odessie miał bardzo słabą pozycję, gdyż nie cieszył się poparciem ludności miasta, a nawet nie miał poparcia rosyjskich organizacji politycznych, uznających się za reprezentantów rosyjskiej ludności Odessy. W efekcie nie był on w stanie utrzymać porządku w mieście⁷⁹. Dlatego stosunkowo szybko pojawiły się propozycje, także ze strony różnych środowisk rosyjskich w Odessie, aby zmienić lokalne władze miasta. Na tę propozycję nie chciał zgodzić się gen. Denikin, uważając że w ten sposób władza nad Odessą trafi w ręce Ukraińców⁸⁰.

Napięcia między Francuzami i „ochotnikami” uległy pogłębieniu, gdy do dowództwa Armii Ochotniczej dotarły informacje o negocjacjach francusko-ukraińskich. Denikin i jego współpracownicy obawiali się, że może dojść w przyszłości do odłączenia Ukrainy od Rosji. Ponadto Armia Ochotnicza nie będzie mogła zaopatrywać się w żywność na Ukrainie⁸¹.

26 stycznia 1919 r. do Odessy przybył gen. A. S. Sannikow, aby zastąpić gen. A. N. Griszin-Almazowa na stanowisku gubernatora wojskowego Odessy i dowódcy „ochotników”. Wówczas gen. P. H. d’Anselme stwierdził, że gen. Sannikow musi podporządkować się francuskiemu dowództwu we wszystkich kwestiach o charakterze politycznym i administracyjnym. W odpowiedzi gen. Denikin stwierdził, że gen. Sannikow podlega tylko naczelnemu dowódcy Armii Ochotniczej i tylko od Denikina może otrzymywać rozkazy⁸². Stosunki między dowództwem francuskim w Odessie i Armią Ochotniczą uległy jeszcze pogorszeniu, gdy 23 lutego 1919 r. gen. d’Anselme wydał rozkaz podporządkowania francuskiemu dowództwu wszystkich formacji wojskowych przebywających w Odessie, a więc także oddziałów „ochotników” gen. Sannikowa⁸³. Konflikt między przedstawicielami dowództwa francuskiego i gen. Denikinem na tle kwestii zarządzania Odessą, a także krytyka przez „ochotników” negocjacji francusko-ukraińskich, miały bardzo negatywny wpływ na dalsze relacje między

⁷⁷ M. J. Carley, *op. cit.*, s. 149; J. J. Bruski, *op. cit.*, s. 63-64; J. Pisuliński, *op. cit.*, s. 110.

⁷⁸ M. J. Carley, *op. cit.*, s. 150.

⁷⁹ DDI, vol. I, s. 459.

⁸⁰ G. A. Brinkley, *op. cit.*, s. 117-118.

⁸¹ *Ibidem*, s. 126.

⁸² A. I. Denikin, *Oczerki russoj smuty*, t. V: *Woorużonnyje Sily Juga Rosii*, Berlin 1926, s. 39-40; G. A. Brinkley, *op. cit.*, s. 120.

⁸³ A. I. Denikin, *op. cit.*, s. 40; M. J. Carley, *op. cit.*, s. 155; G. A. Brinkley, *op. cit.*, s. 121-122; P. Masson, *op. cit.*, s. 142-143.

dowództwem Armii Ochotniczej i przedstawicielami Francji na południu Rosji.

W połowie lutego 1919 r. wznowiono rozmowy francusko-ukraińskie w Odessie. Ostatecznie 21 lutego 1919 r. gen. d'Anselme podpisał z gen. Grekowem i Arnoldem Margolinem, reprezentującymi stronę ukraińską, wstępne porozumienie dotyczące zajęcia terytorium Ukrainy przez wojska francuskie. Ponadto sieć kolejowa Ukrainy miała być kontrolowana przez dowództwo francuskie, a system finansowy URL nadzorowany przez Francuzów. Porozumienie to miało stanowić podstawę do dalszych rozmów francusko-ukraińskich, nie oznaczało natomiast podpisania formalnego traktatu polityczno-wojskowego między władzami URL i rządem francuskim. Powołano także specjalną komisję francusko-ukraińską, która miała ustalić zasady współpracy między Dyrektoriatem i dowództwem francuskim. Pierwsze posiedzenie tej komisji odbyło się 22 lutego 1919 r. Gen. d'Anselme przekazał tekst tego porozumienia do Paryża, aby zatwierdził je rząd francuski. Jednak władze francuskie uważały, że pozycja Dyrektoriatu była zbyt słaba zarówno politycznie, jak i wojskowo. Dlatego nie doszło ostatecznie do zawarcia formalnego porozumienia między rządem francuskim i rządem URL⁸⁴. Zwłaszcza, że władze w Paryżu zdecydowały się ewakuować swoje wojska z południowej Ukrainy.

W związku z pracami komisji francusko-ukraińskiej pojawiły się pogłoski o możliwości zawarcia w najbliższej przyszłości formalnego porozumienia politycznego i wojskowego między rządem francuskim i rządem URL. Skłoniły one rząd Lenina do przyspieszenia ofensywy Armii Czerwonej w kierunku Odessy oraz pogłębiły wrogość dowództwa Armii Ochotniczej zarówno wobec Francji, jak i Dyrektoriatu⁸⁵.

Na początku marca 1919 r. gen. Denikina zbulwersowały fałszywe informacje, o tym że Francja zgodziła się na umieszczenie w formalnym traktacie, które dowództwo francuskie rzekomo podpisało z przedstawicielami Dyrektoriatu, stwierdzenia o uznaniu niepodległości Ukraińskiej Republiki przez rząd w Paryżu i zgody władz francuskich na oficjalny udział delegacji Ukrainy w paryskiej konferencji pokojowej. Zresztą takie przekonanie prezentowała nawet część prasy francuskiej na czele z „L'Humanité”⁸⁶.

Pogłoski te zostały zdementował 17 marca 1919 r. Stephen Pichon, francuski minister spraw zagranicznych, jednak negatywne wrażenia pozostały i wywołały także głosy krytyki w rządzie brytyjskim⁸⁷. Władze brytyjskie protestowały również przeciwko złemu traktowaniu „ochotników” przez Francuzów w Odessie oraz zbyt bliskim relacjom dowództwa francuskiego z władzami URL. Protesty te były formułowane pod wpływem informacji od przedstawiciela brytyjskiego w Odessie, J. P. Bagge'a, który był przeciwny przede wszystkim kontaktom Francuzów z ukraińskim Dyrektoriatem⁸⁸. 20 marca 1919 r. rząd brytyjski wysłał oficjalną notę do Paryża, w której negatywnie oceniano konflikt francusko-denikinowski, wskazując, że „ochotnicy” są jedyną znaczącą siłą antybolszewicką na południu Rosji, natomiast Francja sabotuje ich działalność⁸⁹.

Położenie wojsk francusko-greckich na południu Ukrainy uległo gwałtownemu pogorszeniu na początku marca 1919 r., gdy oddziały te rozpoczęły pierwsze walki z formacjami bolszewickimi. 9 marca 1919 r. garnizon francusko-grecki w Chersoniu został zaatakowany przez oddziały Matwija Grigoriewa. Ponieważ część żołnierzy alianckich odmówiła walki przeciwko bolszewikom pod wpływem propagandy pacyfistycznej rozpowszechnianej przez

⁸⁴ S. de Gasquet, *op. cit.*, s. 166-167; J. Pisuliński, *op. cit.*, s. 112.

⁸⁵ S. de Gasquet, *op. cit.*, s. 168.

⁸⁶ Ibidem, s. 167-168.

⁸⁷ J. Reginia-Zacharski, *op. cit.*, s. 144-145; S. de Gasquet, *op. cit.*, s. 167.

⁸⁸ M. J. Carley, *op. cit.*, s. 164.

⁸⁹ K. Hovi, *Cordon Sanitaire or Barrière de l'Est? The Emergency of the New French Eastern European Alliance Policy 1917-1919*, Turku 1975, s. 189.

komunistów oraz ponieważ ludność miasta wystąpiła zbrojnie przeciwko siłom Sprzymierzonych, dlatego 10 marca 1919 r. siły francusko-greckie wycofały się z Chersonia. Tego samego dnia miasto zostało opanowane przez bolszewików. 12 marca 1919 r. z tego samego powodu ewakuowano oddziały greckie z Mikołajewa⁹⁰.

Gen. P. H. d'Anselme zaczął przygotowywać się do obrony Odessy przed atakiem bolszewików. Domagał się od gen. H. Berthelota przysłania dodatkowych oddziałów, które wzmocniłyby słaby garnizon Aliantów w Odessie. Pozycję oddziałów francuskich i greckich w Odessie osłabiła silna propaganda bolszewicka, która negatywnie wpływała na morale oddziałów i wzbudzała wśród żołnierzy francuskich i greckich silne nastroje pacyfistyczne. W związku z trudną sytuacją ekonomiczną ludności Odessy, dużym bezrobociem wśród robotników, występującymi problemami z dostawami żywności i opału do miasta, znaczna część ludności Odessy była wrogo nastawiona do Francuzów, obwiniając dowództwo francuskie o złe warunki bytowe w mieście⁹¹.

Aby wzmocnić kontrolę dowództwa francuskiego nad Odessą 15 marca 1919 r. gen. d'Anselme wprowadził stan wyjątkowy w mieście. Zmienił także lokalny rząd Odessy i pozbawił stanowiska gubernatora wojskowego Odessy gen. Sannikowa. Na jego miejsce mianował 20 marca 1919 r. gen. A. W. Schwartza, który miał także zorganizować nową rosyjską armię. Cywilnym administratorem Odessy został D. F. Arno. Nowe organy władzy zostały ściśle podporządkowane dowództwu francuskiemu w Odessie. Działania te zostały potraktowane przez dowództwo Armii Ochotniczej jak zamach stanu i gen. Denikin zakazał Sannikowowi podporządkować się nowym władzom Odessy. Dlatego 22 marca 1919 r. władze francuskie zmusiły Sannikowa do opuszczenia Odessy⁹².

Konflikt między dowództwem francuskim i „ochotnikami” w Odessie utrudniał przygotowania do obrony miasta przed bolszewikami. Zwłaszcza, że nowo powstałe władze rosyjskie także nie cieszyły się poparciem środowisk rosyjskich, które obawiały się nadmiernego podporządkowania odeskiej administracji francuskiemu dowództwu⁹³.

Pomimo przygotowań do obrony Odessy rządy zwycięskich mocarstw podjęły decyzję o wycofaniu wojsk Aliantów z południowej Ukrainy. Obawiały się one uwikłania sił alianckich w walki z bolszewikami. Po upadku Chersonia, gdy okazało się, że wojska francusko-greckie nie chcą walczyć przeciwko bolszewikom z powodu silnych nastrojów pacyfistycznych, gen. Berthelot zaproponował zmianę polityki rządu francuskiego wobec Rosji. Wskazał na konieczność wycofania wojsk francuskich z południowej Ukrainy i w zmian zaproponował wspieranie przez Francję Polski i Rumunii, aby mogły przeciwstawić się bolszewizmowi⁹⁴. Propozycja ta została przyjęta przez władze w Paryżu, tworząc podstawy idei „kordonu sanitarnego”, którą szczególnie pod koniec 1919 r. zaczął popierać rząd francuski. Pomysł gen. Berthelota był zgodny ze stanowiskiem marszałka Ferdynanda Focha, który w końcu lutego 1919 r. w trakcie obrad Konferencji Pokojowej w Paryżu wysunął projekt stworzenia „pierścienia” silnych państw graniczących z Rosją, zdolnych do walki przeciwko bolszewikom⁹⁵.

Kwestia ewakuacji oddziałów alianckich z południa Ukrainy była omawiana na Konferencji Pokojowej w Paryżu, w trakcie obrad Rady „4”, obejmującej premierów Wielkiej Brytanii, Francji i Włoch oraz prezydenta USA. 25 marca 1919 r. na posiedzeniu Rady „4” rozważano problem dostaw zaopatrzenia do Odessy i możliwości przeciwstawienia się rozsze-

⁹⁰ P. Masson, *op. cit.*, s. 170-172, 177-179; M. J. Carley, *op. cit.*, s. 160-161; J. J. Bruski, *op. cit.*, s. 67.

⁹¹ M. J. Carley, *op. cit.*, s. 161-162.

⁹² A. I. Denikin, *op. cit.*, s. 46-47, 50-51; G. A. Brinkley, *op. cit.*, s. 127-131; M. J. Carley, *op. cit.*, s. 162-163.

⁹³ G. A. Brinkley, *op. cit.*, s. 130.

⁹⁴ M. J. Carley, *op. cit.*, s. 165.

⁹⁵ *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States. The Paris Peace Conference 1919* (PRFRUS PPC), vol. IV, Washington 1943, s. 122-123.

rzaniu wpływów bolszewików w kierunku zachodniej Europy. Premier brytyjski Dawid Lloyd George i prezydent USA Woodrow T. Wilson wskazali wówczas na konieczność wycofania wojsk alianckich z Odessy ze względu na brak możliwości wysłania dla tych oddziałów dodatkowego wzmocnienia oraz wrogą postawę wobec Aliantów ludności zamieszkującej tereny wokół tego miasta. Podkreślili także potrzebę wysłania żywności i węgla do Rumunii, aby wzmocnić wewnętrznie to państwo zagrożone przez rewolucję komunistyczną, rozwijającą się na Węgrzech. Ostatecznie uczestnicy spotkania doszli do wniosku, że dostawy żywności i węgla, które początkowo planowano wysłać do Odessy, powinny być przekazane do Rumunii⁹⁶. W trakcie kolejnego spotkania Rady „4” 27 marca 1919 r. podjęto ostatecznie decyzję o wycofaniu wojsk alianckich z Odessy. Przy czym z kontekstu spotkania wynikało, że głównym powodem ewakuacji oddziałów z Odessy były nie tyle kłopoty z obroną miasta, ile problemy z zapewnieniem dostaw zaopatrzenia do Odessy przez Aliantów⁹⁷.

29 marca 1919 r. rząd francuski wydał rozkaz o ewakuacji wojsk z Odessy. Rozkaz dotarł do gen. P. H. d'Anselme'a do Odessy 2 kwietnia 1919 r. Większość oddziałów wojskowych miała wycofać się drogą lądową do Besarabii, wykorzystując linie kolejowe i drogi. Natomiast ludność cywilna i pozostała część oddziałów miała być ewakuowana drogą morską. W rozkazie wspomniano, że ewakuacja powinna być przeprowadzona w ciągu 3 dni, jednak gen. d'Anselme zdecydował się przeprowadzić ją w ciągu 48 godzin. Decyzja o ewakuacji zaskoczyła ludność Odessy, ponieważ podjęte wcześniej przygotowania do obrony miasta wskazywały, że dowództwo francuskie ma zamiar utrzymać kontrolę nad Odessą. Mieszkańców wzburzył także krótki termin ewakuacji miasta. Dlatego wśród ludności cywilnej wybuchła panika, ludzie starali się opuścić Odessę za wszelką cenę, próbując dostać się na statki cumujące w porcie⁹⁸.

Przywódcy miejscowych bolszewików próbowali zmusić gen. d'Anselme'a, aby zrezygnował z ewakuacji z Odessy oddziałów „ochotników” i ludności rosyjskiej. Ponadto zażądano przekazania odeskiej Radzie Delegatów Robotniczych i Żołnierskich rosyjskich statków znajdujących się w porcie i zajętych przez Francuzów. Jednak gen. d'Anselme odrzucił te żądania. Ponieważ bolszewicy nie posiadali w Odessie oddziałów zbrojnych, dlatego nie byli w stanie wyegzekwować ich siłą i musieli z nich zrezygnować⁹⁹.

Ewakuacja oddziałów francuskich była utrudniona poprzez narastający brak dyscypliny wśród wycofujących się oddziałów. Na ulicach Odessy pojawiły się barykady, w mieście doszło do strzelaniny. Jednak pomimo tych trudności oddziały francusko-greckie liczące 30 000 żołnierzy wycofano z Odessy do wieczora 6 kwietnia 1919 r. Ewakuowano także około 30 000 ludności cywilnej oraz około 10 000 żołnierzy różnych formacji zbrojnych przebywających w mieście. Tego samego dnia formacje bolszewickie opanowały Odessę¹⁰⁰.

Po wycofaniu wojsk alianckich z Odessy, pozostawały jeszcze siły francusko-greckie w Sewastopolu, liczące 2 000 żołnierzy. Ponadto w sewastopolskim porcie cumowały okręty francuskie¹⁰¹. 19 kwietnia 1919 r. doszło do buntu wśród marynarzy floty francuskiej w Sewastopolu. Przyczyny wystąpień były związane z ciężkimi warunkami bytowymi na okrętach oraz narastającym zmęczeniem wśród załóg długotrwałą służbą. Dlatego marynarze stali się

⁹⁶ P. Mantoux, *Les Délibérations du Conseil des Quatre (28 mars-28 juin 1919). Notes de l'Officier Interprète depuis la remise à la Delegation Allemande des conditions de paix jusqu'à la signature du Traite de Versailles*, vol. I, Paris 1955, s. 18-25.

⁹⁷ Ibidem, s. 52-57; PRFRUS PPC, vol. IV, s. 379-383.

⁹⁸ G. A. Brinkley, *op. cit.*, s. 133; P. Masson, *op. cit.*, s. 194-195; R. Pipes, *Rosja bolszewików*, Warszawa 2005, s. 79-78; D. Venner, *op. cit.*, s. 231.

⁹⁹ G. A. Brinkley, *op. cit.*, s. 133-134; P. Masson, *op. cit.*, s. 197.

¹⁰⁰ G. A. Brinkley, *op. cit.*, s. 134; M. J. Carley, *op. cit.*, s. 171.

¹⁰¹ G. A. Brinkley, *op. cit.*, s. 136; M. J. Carley, *op. cit.*, s. 173-174.

podatni na propagandę agitatorów komunistycznych działających w Sewastopolu, którzy wzywali do zaprzestania walki przeciwko bolszewikom. Bunt marynarzy został stłumiony 23 kwietnia 1919 r. Jednak wydarzenia te skłoniły dowództwo francuskie do wycofania oddziałów alianckich z Sewastopola. Ostatecznie oddziały francusko-greckie opuściły miasto 28 kwietnia 1919 r. W ten sposób zakończyła się francusko-grecka interwencja militarna na południu Ukrainy¹⁰².

Reasumując kwestię polityki Francji wobec Ukrainy od schyłku 1917 r. do początku kwietnia 1919 r. należy wskazać, że była ona w dużym stopniu kształtowana przez obawy rządu w Paryżu, aby Ukraina nie dostała się pod wpływ Państw Centralnych, szczególnie Niemiec. Natomiast od grudnia 1918 r. obawiano się podporządkowania Ukrainy Rosji bolszewickiej. Dlatego już w grudniu 1917 r. władze francuskie próbowały skłonić rząd URL do nawiązania współpracy z Ententą. Jednak uzależnienie Ukrainy od Państw Centralnych, a także brak możliwości udzielenia do jesieni 1918 r. realnej pomocy władzom ukraińskim w walce przeciwko Państwom Centralnym i bolszewikom spowodowało, że Paryż musiał zrezygnować z aktywnej polityki wobec Ukrainy w okresie I wojny światowej.

Do aktywnej polityki wobec Ukrainy rząd francuski próbował powrócić po zakończeniu wojny. Służyło temu wysłanie wojsk francuskich na południe Ukrainy. Miały być one tam narzędziem aktywnej polityki Francji i przeciwdziałać podporządkowaniu tego regionu Rosji Radzieckiej. Próba zabezpieczenia interesów francuskich na Ukrainie spowodowała, że dowódcy francuscy w tym regionie nawiązali kontakty z przedstawicielami władz URL. Ostatecznie nie doszło do współpracy francusko-ukraińskiej, ponieważ gwałtowne zmiany sytuacji militarnej na Ukrainie, której ponownie zagroziła Rosja bolszewicka, zmusiły dowództwo francuskie do ewakuacji swoich oddziałów i wojsk greckich z portów czarnomorskich. Próba współpracy francusko-ukraińskiej doprowadziła do konfliktu między dowództwem francuskim i Armią Ochotniczą, a także spowodowała krytykę władz francuskich ze strony sojuszniczego Londynu.

Fiasko interwencji wojskowej Francji na południu Ukrainy spowodowało, że władze w Paryżu zrezygnowały z polityki bezpośredniej ingerencji militarnej w wojnę domową w Rosji. Natomiast zaczęły popierać plany wspierania państw sąsiadujących z Rosją bolszewicką, aby mogły one przeciwstawić się jej ekspansji.

¹⁰² P. Masson, *op. cit.*, s. 255-272; M. J. Carley, *op. cit.*, s. 174-176.